Sorin Dan Damian

Construirea de identități în sudul Italiei (sec. IX-X)

Erchempert, *Historia Langobardorum Beneventorum* și Anonymus, *Chronicon Salernitanum*

Presa Universitară Clujeană

Sorin Dan Damian

Construirea de identități în sudul Italiei (sec. IX-X)

Erchempert, *Historia Langobardorum Beneventorum* și Anonymus, *Chronicon Salernitanum*

Mulțumim echipei Land of Web pentru sprijinul financiar acordat în vederea apariției prezentului volum.

Coperta I: *Soldați lombarzi,* Exultet Beneventano, secolul al X-lea, Ms. Vat. Lat. 9820 (acum păstrat în Biblioteca Apostolică Vaticană)

Coperta IV: *Călugării Paldo, Tato și Taso – întemeietorii Mănăstirii San Vincenzo al Volturno,* Miniatura din „Chronicon Vulturnense", sec. XII

Sorin Dan Damian

Construirea de identități în sudul Italiei (sec. IX-X)

Erchempert, *Historia Langobardorum Beneventorum* și Anonymus, *Chronicon Salernitanum*

Presa Universitară Clujeană

2016

Referenţi ştiinţifici:

Acad. Prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop

CP I dr. Ovidiu Cristea

ISBN 978-606-37-0073-6

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Cuprins

Introducere

Scopul acestei teze este acela de a oferi celor interesați de istoria Evului Mediu, în special cea italiană, o primă traducere în limba română a două izvoare istorice majore, *Istoria lombarzilor din Benevento*[1] a monahului Erchempert de la Monte Cassino și *Cronica Salernitană* a unui Anonymus, lucrări ce oferă o relatare detaliată a întâmplărilor din marile orașe din sudul Italiei în perioada cuprinsă între secolele al VIII-lea și al X-lea, dar și a culturii, tradițiilor și obiceiurilor populațiilor din aceste orașe (lombarzi, bizantini, arabi).

Spre deosebire de nordul Italiei, Sudul are o tradiție mult mai dezvoltată a documentării evenimentelor vremii, astfel că până la sfârșitul secolului al X-lea avem acces la relatări detaliate cu privire la evenimentele politice ale timpului, ceea ce în nord găsim într-o mult mai mică măsură[2]. Astfel, pe lângă diferitele hărți, există două cronici de secol IX de la Monte Cassino (cea a lui Erchempert și *Chronica Sancti Benedicti Casinensis*) și ale două relatări din Napoli (*Gesta Episcoporum Neapolitarum* a lui Ioan Diaconul și *Vita Athanasii*), toate patru oferind informații extinse asupra evenimentelor perioadei[3]. Situația este însă diferită pentru secolul al X-lea, unde nu avem decât o singură relatare detaliată, și anume *Chronicon Salernitanum*, și aproape niciun document pontifical care să ne vorbească despre perioada și regiunea în cauză[4].

Cele mai importante individualisme din sudul Italiei erau de tip geografic, nu politic, astfel că deși atât orașele lombarde, cât și cele non-lombarde din sud, se aflau de multe ori în conflict, constituindu-se diverse alianțe, aveau

[1] Pe parcursul lucrării, pentru a nu încărca notele de subsol, atunci când voi face referire la *Istoria lombrazilor din Benevento* voi utiliza abrevierea *HL*, iar atunci când voi face referire la *Cronica Salernitană* voi utiliza abrevierea *CS*.

[2] Wickham, 1989: 147.

[3] Kreutz, 1996: xxix.

[4] *Idem*.

aceleași obiceiuri și cei mai mulți vorbeau aceeași limbă[5]. Din punct de vedere politic și administrativ niciodată vreunul dintre orașele din sud nu a păstrat până la sfârșit supremația. În diferite momente, Capua a ocupat Benevento, Salerno și Napoli, Salerno la rândul lui a ocupat Amalfi și viceversa, Napoli și Salerno au ocupat pentru scurtă vreme Capua, Spoleto a deținut, la rândul lui, controlul, pentru scurtă vreme, asupra orașelor Benevento și Capua[6].

Pe parcursul lucrării vor apărea și foarte multe referiri la o altă cronică extrem de importantă cu privire la istoria lombarzilor, și mă refer aici la *Istoria lombarzilor* a lui Paul Diaconul (~720-~799), care oferă o amplă relatare istorică a poporului lombard, de la începuturile sale în spațiul nord european, până la pătrunderea lui pe pământul Peninsulei Italice, în anul 568, și până la moartea regelui lomobard Liutprand, survenită în anul 744. Această cronică nu ne oferă numai detalii istorice cu privire la lombarzi, ci și o serie de elemente foarte importante legate de viața și organizarea lor.

Paul s-a născut în jurul anului 720 în Cividale, capitala Ducatului de Friuli, dintr-o familie lombardă mândră de originile ei, iar în 744, când ducele Ratchis ajunge rege al lombarzilor, îl ia pe Paul împreună cu el la curtea de la Pavia, unde a primit o înaltă educație intelectuală de la învățatul Flavianus[7]. Ajuns călugăr și diacon la Monte Cassino, Paul nu a rămas în afara evenimentelor din vremea sa. Astfel, regele lombard Desiderius îl numește pe acesta ca tutore al fiicei sale, prințesa Adelperga, viitoarea soție a ducelui Arechis II de Benevento (754-787), iar Carol cel Mare îl va chema alături de el în Francia, unde va rămâne pentru o vreme, înainte de a se întoarce la Monte Cassino[8].

Erchempert şi *Istoria lombarzilor din Benevento*

Erchempert a fost călugăr la marea mănăstire Monte Cassino, aflată la o distanță de 150 km de Roma și 116 km d Benevento. Din cronica sa aflăm că a fost martor direct la unele dintre cele mai importante evenimentele istorice petrecute în sudul Italiei, pe parcursul secolului al IX-lea.

[5] Wickham, 1989: 153.
[6] Wickham, 1989: 156.
[7] Pohl, 2010: 111.
[8] *Idem*.

Lucrarea lui Erchempert, scrisă în anul 890, a supraviețuit, împreună cu *Chronicon Salernitanum*, într-un singur manuscris din secolul al XV-lea, Vat. Lat. 5001, despre care se crede că a fost copiat la Monte Cassino după un manuscris de secol X[9].

Înainte de a ne oferi relatarea lui cu privire la evenimentele care s-au petrecut în sudul Italiei, Erchempert îi aduce un omagiu lui Paul Diaconul, ca fiind primul care a scris „o istorie cuprinzătoare, deși scurtă și cu înțelepciune chibzuită"[10] a poporului lombard. Diferența dintre istoria lui Paul și cea a lui Erchempert este dată de faptul că Paul a scris despre cum au ajuns lombarzii la putere în Italia și despre toate faptele lor mărețe, pe când Erchempert scrie despre decăderea puterii lombarde, începându-și istoria cu domnia co-regelui Adalgis (759-774)[11]. Cercetarea modernă are diverse opinii cu privire la caracterul lucrării lui Paul, în sensul că acesta este văzut drept o expresie a naționalismului lombard, a pozițiilor papalității, a atitudinilor pan-germane, a propagandei pro-france, sau a resemnării și îndepărtării elementului monastic de politică[12].

Erchempert susține că Paul Diaconul nu a terminat de scris istoria sa din cauza faptului că nu a suportat să pună pe hârtie evenimentele care au condus la căderea lombarzilor[13]. Atât Erchempert de la Monte Cassino, cât și autorul *Cronicii Salernitane* au cunoscut lucrarea lui Paul Diaconul, cu toate că autorul *Cronicii Salernitane* nu-l menționează pe acesta în mod expres în lucrarea sa[14].

Narațiunea sa acoperă secolul al IX-lea, până la anul 889, și include cele mai dramatice întâmplări ale acelei perioade pline de evenimente: lupta principilor de Benevento pentru a-și păstra autonomia în fața francilor, încercările lombarde împotriva orașului Napoli, conflictul dezastruos dintre Radelchis și Siconulf și ruperea unității beneventane, anarhia și ororile cauzate de bandele de jefuitori alcătuite din mercenari musulmani, aflați în serviciul principilor care se aflau în conflict, și puterea crescândă a conților de Capua, relatarea sa nefiind deloc impersonală și detașată, autorul neezitând să-și arate mândria de a fi lombard, și ura sa față de franci[15].

---

[9] Anonymus, 1956: xviii, xix.
[10] *HL* 1.
[11] *Idem*.
[12] Pohl, 2001: 353.
[13] *HL* 1.
[14] McKitterick, 2004: 78.
[15] Citarella, 1983: 51.

Anonymus şi *Cronica Salernitană*

Cea mai dezvoltată relatare referitoare la orașul Salerno din perioada lombardă provine de la cronica lui Anonymus, care reprezintă o istorie a Principatului de Salerno scrisă de un cleric anonim cândva către sfârșitul secolului al X-lea[16]. *Cronica Salernitană* este bine cunoscută cercetătorilor în domeniu, în edițiile realizate de Peregrini (1643), Muratori (1726), Pratilli (1750) și, în cele din urmă, Pertz (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores III*, 1839)[17]. Ediția din anul 1956 a profesorului Ulla Westerbergh, de la Universitatea din Stockholm, pe care am utilizat-o în traducerea textului acestei cronici, oferă o analiză filologică detaliată a textului cronicii, pe lângă corectarea și aducerea la zi a textului în limba latină.

Cronica Salernitană nu reprezintă o narațiune omogenă, ci mai degrabă un amalgam de material, cum ar fi extras din tratatul de diviziune dintre Salerno și Benevento, care a fost utilizat în secolul al XI-lea în disputele cu privire la stabilirea granițelor, o scrisoare a lui Ludovic II cu privire la Imperiu, sau epitafuri preluate de la Paul Diaconul[18].

---

[16] Ramseyer, 2006: 25.
[17] Jones, 1958: 27.
[18] Pohl, 2001: 362

I. Erchempert,
Istoria lombarzilor din Benevento[1]

1. Paul[2], un bărbat foarte destoinic, a alcătuit o istorie cuprinzătoare, deși scurtă și cu înțelepciune chibzuită, a lombarzilor în două cărţi, punând laolaltă ieșirea [lor în lume] şi așezarea în regat, aceasta este obârşia lor, felul în care au pornit din insula Scandinavia către Panonia, iar din Panonia s-au strămutat în Italia şi au început regatul, întinzându-şi totuși povestirea de la Gammara[3] și cei doi copii ai ei până aproape de domnia lui Ratchis[4]. Dar, din acestea a dat la

[1] Erchempert, „Historia langobardorum beneventorum", în Georg WAITZ (ed.), „Monumenta Germaniae Historica", *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, Hanovra, 1878, pp. 231-264.

[2] Paul Diaconul (aprox. 725-aprox. 799). „Paul Diaconul a fost un călugăr benedictin a cărui *Istorie a lombarzilor* redă cel mai bine întâmplările și tradițiile tribului germanic care a invadat și ocupat cea mai mare parte a Italiei. Născut în Friuli, în partea de nord-est a Italiei, din părinți lombarzi înstăriți, Paul a fost educat de învățatul Flavianus. Îi cunoștea pe clasicii latini și avea cunoștințe de limbă greacă, lucru neobișnuit pentru acea vreme. S-a bucurat de ocrotire încă de timpuriu la curtea lombardă, mai întâi sub regele Liutprand (712-744) și, mai târziu, sub regele Desiderius (744-774). Probabil a îndeplinit și unele funcții oficiale la curte, și a fost tutorele fiicei lui Desiderius, Adelperga. Paul și-a petrecut timpul atât la curtea din Pavia, cât și la cea din Benevento. Când regatul lombard a fost cucerit, în 774, de armatele lui Carol cel Mare, Paul a preluat conducerea mănăstirii benedictine de la Monte Cassino, probabil împotriva voinței lui. Doi ani mai târziu, după ce a participat la o revoltă eșuată a nobililor lombarzi, fratele său a fost luat ostatic de trupele lui Carol cel Mare. În 782, Paul i-a scris personal lui Carol cel Mare pentru a-i îngădui să iasă din mănăstire și să pledeze pentru eliberarea fratelui său, proces pe care, în cele din urmă, l-a și câștigat. În 783, la cererea lui Carol cel Mare, Paul părăsește Monte Cassino și merge la curte, unde își va petrece următorii cinci ani, ca tutore de limbă greacă al fiicei lui Carol, Rotrunda, promisă la acea vreme lui Constantin VI al Constantinopolului. Între 785 și 787, Paul se reîntoarce la Monte Cassino unde își va petrece restul vieții în studiu și scris, și scriindu-și a sa *Istorie a lombarzilor*. A murit la Monte Cassino în anul 799" cf. Schulman, 2002: 334-335.

[3] Gammara este de fapt Gambara, mama lui Ibor și Aiulf, primele două căpetenii ale poporului lombard cf. Paulus Diaconus , 2011: 14.

[4] Ratchis, duce de Friuli (739-744) și rege al lombarzilor (744-749). „Ratchis, duce de Friuli, a fost colaborator al regelui Liutprand și în 744, i-a urmat acestuia la tron, după ce l-a detronat pe

o parte perioada despre care voi vorbi eu, nu în zadar deoarece în vremea lor regatul lombarzilor a pierit.

Şi într-adevăr este obiceiul istoriografilor învăţaţi să dezbată îndeosebi cele ce sunt în legătură cu obârşia, să redea numai acele lucruri care sunt cunoscute că duc la păstrarea laudei. În cele din urmă însă, eu, Erchempert, îndemnat de mulți, am scris fără îndemânare, dar cu condeiul ținut strâns pentru a fi pildă urmașilor, o istorie cuprinzătoare, deși pe scurt, a lombarzilor trăitori la Benevento, mai cu seamă de la naşterea lui Adalgis[5], un bărbat vestit şi înțelept. Deoarece, în această vreme, nimic lăudabil nu poate fi scris cu adevărat despre ei, de aceea eu nu scriu despre stăpânirea lor, ci despre ruinarea lor, nu despre fericirea lor, ci despre necazul lor, nu despre biruința lor, ci despre înfrângerea lor, nu chipul în care au crescut, ci cum au decăzut, nu cum i-au cucerit pe alţii, ci în ce chip au fost ei cuceriţi de alţii şi au fost zdrobiţi, stârnindu-mi suspine puternice din adâncul inimii. Învins de această stăruință, mărturisesc că am povestit nu atât cele ce le-am văzut cu ochii, ci mai mult cele pe care le-am auzit cu urechile, imitând măcar în parte povestirile evangheliştilor Marcu şi Luca, care mai degrabă au auzit decât au văzut ceea ce au descris în Evanghelii.

2. Deci, după ce Italia a fost cucerită şi supusă de Carol [cel Mare][6], Pepin[7], fiul său, a fost numit rege acolo, şi împreună cu el şi o nenumărată oaste

---

Hildeprand. Împreună cu soția sa Tassia au dus o politică de pace cu bizantinii, și a avut de înfruntat opoziția partidei militare lombarde, condusă de fratele său Aistulf, sub a cărui presiune a fost nevoit să reia ostilitățile împotriva bizantinilor. În 748-749 atacă Pentapolisul și asediază Perugia. În 749, presat de partida militară pentru a părăsi tronul, se retrage împreună cu familia sa la Mănăstirea Monte Cassino. După moartea lui Aistulf în 756 încearcă din nou să preia tronul însă este înfrânt de Desiderius și nevoit să se retragă definitiv la mănăstire." cf. „Rachi re dei Longobardi", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/rachi-re-dei-longobardi/, accesat 14 august 2015).

[5] Adalgis, corege al lombarzilor (759-774). „Fiu al lui Desiderius, ultimul rege al lombarzilor, și al reginei Ansa, este asociat în august 759 la domnie, alături de tatăl său. În 773, când trupele lui Carol cel Mare invadează regatul lombard, Adalgis fuge la Constantinopol, unde este primit de împăratul Constantin V Copronimul, care îl ridică la rangul de *patricius*. În 787, Adalgis ajunge în Calabria fiind sprijinit de trupe bizantine. Aici au avut de înfruntat armatele reunite ale lui Hildeprand de Spoleto și Grimoald III de Benevento, care îi vor birui pe bizantini. Nu se cunoaște care a fost soarta lui Adalgis." cf. „Adelchi o Adalgiso", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/adelchi-o-adalgiso_%28Enciclopedia-Italiana%29/, accesat 14 august 2015).

[6] Carol cel Mare, rege al francilor (768-814) și împărat (800-814). „Carol cel Mare, un conducător franc, care a întemeiat primul imperiu al Evului Mediu, patronând renașterea vechilor cunoștințe, și a întemeiat creștinătatea latină medievală, care a contopit influențele clasice, creștinismul și cultura germanică, într-o civilizație occidentală distinctă. Carol cel Mare a fost fiul lui Pepin și al consoartei sale Bertrada, înainte ca aceștia să fie căsătoriți legal, fapt care

II. Anonymus, *Cronica Salernitană*[1]

Începe *Cronica Salernitană*

I. În anul 574 de la întruparea Domnului, a început să fie cucerit Regatul Italiei de regii lombarzilor. Primul lor conducător s-a numit Alboin, care a domnit 3 ani şi 7 luni.

Cleph[2] a domnit 5 ani.

Authari cel Păros[3], 9 ani.

Agilulf[4] a domnit 22 de ani.

---

[1] Anonymus, Chronicon Salernitanum, în WESTERBERGH, Ulla, *Chronicon Salernitanum: a critical edition with studies on literary and historical sources, and on languages*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia, Stockholm, Almquist & Wiksell, 1956, pp. 1-184.

[2] Cleph, rege al lombarzilor (572-574). „Rege al lombarzilor, Cleph a fost ales de ducii lombarzilor la Pavia, după moartea lui Alboin. Cleph a dus o politică violentă împotriva romanilor majoritari, a continuat cucerirea peninsulei însă nu a reușit să stopeze luptele dintre diferitele căpetenii ale lombarzilor. A sfârșit prin a fi asasinat împreună cu soția sa Massana, locul său fiind luat de fiul Authari, în 584.“ cf. „Clefi“, *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/clefi_%28Dizionario-di-Storia%29/, accesat 18 august 2015).

[3] Authari cel Păros, rege al lombarzilor (584-590). „În anul 584, Authari îi urmează la tron tatălui său Cleph, după un interregnum de zece ani, vreme în care ducii lombarzilor au preferat o conducere colectivă, în locul unui rege. Ales, probabil, din cauza invaziei regelui merovingian Childebert II, ce a avut loc în anul 584, Authari și-a asigurat subordonarea ducilor, a reușit să încheie un pact pe trei ani cu francii, iar în 589 și-l asigură ca aliat pe ducele bavarilor Garibald I, prin căsătoria cu fiica acestuia Theodelinda. În 590, fiind amenințat de o invazie aliată franco-bizantină, Authari reușește să rupă această alianță, înțelegându-se cu francii. Meritul principal al lui Authari este acela de a fi reușit să consolideze monarhia lombardă.“ cf. „Autari“, *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/autari_%28Dizionario-di-Storia%29/, accesat 18 august 2015).

[4] Agilulf, rege al lombarzilor (590-616). „Originar din Thuringia, Agilulf va deveni cumnat al lui Authari. În 590, la moartea celui din urmă, Agilulf se căsătorește cu soția acestuia Theodelinda și devine rege. Încheie o pace cu francii, hunii și avarii, și reușește să-i supună pe ducii răzvrătiți din Verona și Bergamo, aflați sub influența exarhului bizantin Calinic (598-601). În 601, Agilulf

Adebald cel Păros[5], 10 ani.

Adaloald[6] a domnit 10 ani.

Arioald[7] a domnit 10 ani.

Rothari[8] a domnit 13 ani şi 6 luni.

Rodoald[9] a domnit 4 luni.

---

cucerește Padova, în 603, Cremona și Mantova, reușind să invadeze chiar Istria, forțându-l pe noul exarh bizantin Smaragdus să încheie un tratat de pace cu el și să-i plătească suma de 12.000 solizi aur. În anul 603, Agilulf îi cere Papei Grigore I cel Mare ca să-l boteze pe fiul său Adaloald, începându-se astfel convertirea poporului lombard de la religia tradițională ariană, la religia ortodoxă." cf. „Agilulfo re dei Longobardi", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/agilulfo-re-dei-longobardi/, accesat 18 august 2015).

5 Acest rege nu există în cronologia regilor lombarzi.

6 Adaloald, rege al lombarzilor (616-626). „S-a născut în anul 602, la Monza, ca fiu al lui Agilulf și al Theodelindei. Cu toate că era arian, Agilulf a consimțit ca fiul său să fie botezat ortodox, fiind influențat și de soția sa, Theodelinda. Adaloald avea vârsta de 15 ani atunci când tatăl său a murit. Rămânând singur pe tron, a fost susținut de mama sa. Fiind amândoi creștini botezată după rânduiala Bisericii Romane, aceștia au trezit resentimentele unei părți a nobilimii lombarde, care rămăsese fidelă religiei lor tradiționale, adică arianismului. Conducătorul partidei ariene era ducele Arioald de Torino. Aflându-se în pericol, Adaloald a cerut ajutorul papei Honorius I și pe cel al exarhului bizantin Isaac. Nu ne sunt cunoscute detaliile confruntărilor însă cunoaștem faptul că lupta s-a încheiat în jurul anilor 625/626, cu victoria lui Arioald. Adaloald și-a pierdut tronul însă nu știm ce s-a întâmplat cu el, după acest eveniment." cf. „Adaloaldo, re dei longobardi", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/re-dei-longobardi-adaloaldo_%28Dizionario-Biografico%29/, accesat 18 august 2015).

7 Arioald, duce de Torino (590-626) și rege al lombarzilor (626-636). „Duce de Torino, de credință ariană, Arioald s-a căsătorit în 601, cu Gundeberga, fiica regelui Agilulf, pentru a putea accede la funcțiile înalte ale regatului. În 626, Arioald reușește să ajungă rege al lombarzilor pe fondul rivalității dintre tabăra ariană și tabăra creștinilor conduși de Theodelinda. Odată ajuns rege, o închide într-o mănăstire pe Gundeberga și readuce arianismul în prim plan ca religie tradițională a lombarzilor. Arioald va muri, cel mai probabil, în 636." cf. „Arioaldo, re dei longobardi", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/re-dei-longobardi-arioaldo_%28Dizionario-Biografico%29/, accesat 18 august 2015).

8 Rothari, duce de Brescia (?-636) și rege al lombarzilor (636-652). „Rothari este ales ca rege al lombarzilor în 636, după moartea lui Arioald. Rothari reușește să întărească autoritatea centrală a regatului împotriva separatismului ducilor. Reușește să-i îndepărteze pe bizantini de pe coasta Mării Tireniene, de la Luni până la Alpi, și de la Oderzo la Veneția. Cu toate că era arian, Rothari nu i-a persecutat pe creștinii care țineau de Roma, și s-a căsătorit cu Gundeberga, soția predecesorului său și fiica Theodelindei. În 643, emite ceea ce va fi cunoscut în istorie ca *Edictum Rothari*, primul cod scris de legi al poporului lombard. În același an, Rothari reușește să-i alunge definitiv pe bizantini din Liguria." cf. „Rotari, re dei longobardi", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/rotari-re-dei-longobardi/, accesat 18 august 2015).

9 Rodoald, rege al lombarzilor (652-653). „Fiu al lui Rothari, Rodoald i-a succedat acestuia în 652, fiind încă tânăr. A condus vreme de șase luni, fiind asasinat de un creștin care ținea de Roma, Rodoald fiind arian. Locul lui Radoald a fost luat de Aripert, un nepot al reginei Theodelinda." cf. „Rodoaldo", *Enciclopedia* (http://www.treccani.it/enciclopedia/rodoaldo/, accesat 18 august 2015).

III. Identități civice

III.1. Benevento

Nici Erchempert, nici Anonymus nu menționează originile istorice ale orașului Benevento. Anonymus ne vorbește însă despre primul duce de Benevento. În 568, un anume Zotto, conducătorul lombarzilor care s-au avântat în sudul Italiei, luptând împotriva stăpânirii bizantine, reușește să ocupe Benevento, întemeindu-se astfel Ducatul de Benevento[1]. Mai departe, Paul Diaconul, în lucrarea sa *Historia Langobardorum*, menționează faptul că regele lombard Authari (584-590) ar fi cucerit Benevento, ajungând până la Reggio[2].

Până la cucerirea Regatului lombard de către Carol cel Mare în 774, Ducatul de Benevento s-a aflat teoretic sub suzeranitatea regelui lombard. În secolele VI-VII, Ducatul cuprindea cea mai mare parte a sudului Italiei, cu excepția Calabriei și a Ducatului de Napoli, iar ducele Grimoald I (647-662) a ajuns chiar rege al lombarzilor (662-671)[3]. În 752, puternicul rege lombard Aistulf (749-756) a reușit să aducă Ducatul de Benevento sub controlul strict al Paviei, situație care nu a durat multă vreme[4].

Politica autoritară a regelui Desiderius (756-774) a determinat revolta Ducatelor de Benevento și Spoleto împotriva autorității regale. Această revoltă a fost înăbușită rapid de rege, și a avut consecințe pentru cele două ducate:

---

[1] *CS* II.

[2] „Tot cam în această perioadă se consideră că s-a petrecut ceea ce se povesteşte despre regele Authari. Într-adevăr, se spune că atunci, acest rege a ajuns prin Spoleto la Benevent, că a luat în stăpânire acest ţinut şi că a mers apoi până la Reggio, ultima cetate a Italiei, aproape de Sicilia; se mai spune că acolo, în apele mării, se află o coloană, că regele a mers până aproape de ea călare şi că, atingând-o cu vârful lăncii, a zis: *Până aici se vor întinde hotarele lombarzilor*. Se zice că această coloană mai există şi astăzi şi că e numită *coloana lui Authari*" cf. Paulus Diaconus, 2011: 88.

[3] Ring, 1995: 85-86.

[4] *Idem*: 86.

Liutprand de Benevento (749-758) a fost înlocuit cu fiul său Arechis II (758-787), care în același timp era căsătorit cu Adelperga, fiica lui Desiderius, iar Spoleto a fost condus de însuși Desiderius pentru o scurtă perioadă de timp (758-759)[5].

Curtea de la Benevento era modelată, se pare, după cea de la Pavia, având același tip de ranguri, cu toate că responsabilitățile lor erau chiar mai obscure: *referendarius*, *vesterarius*, *marepahis*, *cubicularius* și pe cel de *thesaurarius* sau *sto-lesayz*, acesta din urmă fiind un post foarte important, unii dintre cei care l-au ocupat ajungând chiar principi[6]. În secolul al VIII-lea, principalul interlocutor politic al ducilor era o nobilime care se distingea prin bogăție și deținerea posturilor oficiale, în acest binom jucând un rol fundamental și armata, ca element constitutiv al identității lombarde, formă de viață și loc de socializare[7].

Încă din primul capitol al cronicii sale, Erchempert subliniază că istoria lui este una concisă a orașului Benevento, istorie ce debutează, ca așezare în timp, cu sfârșitul domniei lui Adalgis, corege al lombarzilor (759-774)[8].

În 774, Carol cel Mare cucerește regatul lombard și își îndreaptă atenția spre Benevento, unde la conducere se afla Arechis II (754-787), fiul lui Desiderius, fostul rege al lombarzilor, care fusese detronat de Carol[9]. Drept consecință, la căderea regatului lombard, Arechis s-a proclamat principe, fiind „cel dintâi care a vrut să i se spună principe, căci până la el seniorii de Benevento aveau titlul de duci"[10]. Ducatul de Benevento a fost întotdeauna aproape autonom în relația cu monarhia de la Pavia, care i-a tratat pe ducii de Benevento ca și cum ar fi fost conducătorii unei puteri străine, încercând să influențeze politica generală, uneori prin impunerea unui duce propriu, dar niciodată să-și afirme propria suveranitate la Benevento[11]. Arechis era un personaj extravagant, făcând toate lucrurile la scară mare: etala veșminte luxoase, îi plăcea să-și arate bogăția, a construit edificii somptuoase, a transformat vechiul orășel Salerno, într-un oraș nou, a oferit numeroase donații bisericilor și instituțiilor monahale, și se mândrea cu darurile pe care le primea din India, Arabia și Etiopia[12].

---

[5] *CS* 9.
[6] Wickham, 1989: 159.
[7] Collavini, 2003: 128.
[8] *HL* 1.
[9] *HL* 2.
[10] *HL* 3.
[11] Palmieri, 1996: 78.
[12] Citarella, 1983: 68.

IV. Identități etnice

V.1. Lombarzii

În anul 574 încep să pătrundă trupele lombarde în Italia, prin nord, la conducerea lor aflându-se Alboin (560-572). Domnia lor pe pământ italian a durat până la cucerirea teritoriul de către armata francă condusă de Carol cel Mare, în anul 774[1]. Odată cu venirea lombarzilor, populația locală romană, care deja se obișnuise cu foștii invadatori, ostrogoții, se vedea pusă acum în fața unei noi situații. Între cele două popoare invadatoare existau atât asemănări, cum ar fi originea germanică și faptul că ambele erau considerate barbare de către populația locală, cât și mari diferențe. Ostrogoții au încercat să se integreze în societate și aveau o conducere de tip monarhic, pe când lombarzii au venit numai ca inamici, s-au așezat fără permisiune în locurile pe care le-au putut cuceri, regele lor fiind doar un conducător războinic, de care se puteau dispensa în vremuri de pace, și au ajuns să aprecieze moștenirea culturală greco-romană numai în ultimul secol de dinainte de cucerirea lor de către Carol cel Mare [2].

Perioada de stăpânire lombardă în Italia are 3 faze: cea a primelor cuceriri și a celor zece ani de anarhie sau fără regi, perioada de mijloc a luptei pentru putere dintre rege și duci, și ultimul secol de stăpânire lombardă. În această ultimă perioadă relațiile dintre bizantini și statele lombarde s-au stabilizat, mai mult sau mai puțin, au început din nou să se construiască biserici bizantine și să fie copiate formele artistice bizantine, și cuceritorii lombarzi au început să se contopească cu latinii din provincie în ceea ce privește religia și societatea[3].

[1] *CS* I.
[2] Deanesly, 1974: 245.
[3] *Idem*: 248.

Din punctul de vedere al organizării administrative, administrația lombardă se deosebea întru-totul de cea romană. Existau anumite funcții ceremoniale oficiale tradiționale de tip lombard cum ar fi *marpahis*, *scilpor*, *scaffard*, *antepor* sau *stolesayz*, multe dintre acestea neputând fi identificate, cu toate că *stolesayz* era trezorier, o funcție extrem de importantă la curtea din Benevento, de exemplu, iar *marpahis* era *stratoru*l de la curtea bizantină, adică cel care avea în grijă grajdurile regale[4]. Din punct de vedere eclezial, lombarzii, spre deosebire de franci și de bizantini, nu au implicat niciodată clerul în problemele administrative sau politice ale regatului lor, păstrând vechea tradiție romană a separării problemelor seculare de cele ecleziale[5].

Către anul 570, Anonymus spune în 568[6], Zotto, un conducător militar lombard, care vine în fruntea unei armate în Campania, pentru a o smulge din mâinile bizantinilor, reușește să cucerească Benevento, pe care-l transformă în centrul autorității politico-administrative, și, în 581, asediază chiar și Napoli, fără însă a reuși să-l ocupe[7]. În 749, regele Ratchis al lombarzilor (744-749) atacă Perugia și Pentapolisul, dar este convins de Papa Zaharia (741-752) să renunțe[8]. Lui Ratchis i-a urmat la tron fratele său Aistulf (749-756), care va cuceri Commachio, Istria și Ravenna în 751 de la bizantini, și chiar îl va prinde pe conducătorul local bizantin pe nume Eutihie[9]. Papa considera că aceste teritorii sunt de drept ale Bisericii Romane dar refuzul lui Aistulf de a le da Bisericii l-a determinat să ceară ajutorul francilor, inițiativă care va avea urmări majore pentru evoluția ulterioară a Italiei[10].

Aistulf moare în 756 și, în urma lui, se declanșează un scurt război civil pentru ocuparea tronului între ducele Desiderius de Toscana și Ratchis, fratele lui Aistulf, care se călugărise la Mănăstirea Monte Cassino[11]. Desiderius va ieși învingător, având și sprijinul Papei Ștefan II (752-757), dar numai după ce i-a promis acestuia din urmă că va returna Bisericii teritoriile pe care aceasta le considera ca fiind de drept ale ei[12].

---

[4] Wickham, 1989: 39
[5] *Idem*: 55.
[6] *CS* II.
[7] Martin, 1992: 260. Vezi și *CS* II.
[8] *CS* 1.
[9] *CS* 2, 3.
[10] *CS* 3, 4, 5, 6, 7. Vezi si capitolul „Identități etnice - francii".
[11] *CS* 8
[12] *Idem*.

V. Identități ecleziastice

V.1. Papalitatea

Asemenea populației locale, și papalitatea a văzut în venirea lombarzilor pe pământul italian apariția unui nou dușman al Bisericii. Când au ajuns în Italia lombarzii erau creștini arieni, cu alte cuvine erau eretici pentru Biserica majoritară. Din acest punct de vedere, pericolul a fost și mai mare, deoarece în regiunile pe care le-au ocupat din nordul Italiei lombarzii i-au destituit pe episcopii canonici și i-au înlocuit cu episcopi arieni. Perioada aceasta de presiune, din acest punct de vedere, nu a fost de lungă durată. Convertirea lombarzilor de la arianism prin eforturile reginelor Theodelinda și Gundeberga și restabilirea ierarhiei catolice în Lombardia, în anul 680, au readus supunerea întregii Italii față de Scaunul Apostolic[1]. Tradiția lombardă și tradiția *romană* a Bisericii erau, în realitate, incompatibile, tocmai pentru că erau interesate de obținerea controlului asupra aceluiași teritoriu. Procesul de convertire a lombarzilor era deja *un fait accompli*, în momentul în care regatul de la Pavia evolua în mod conștient către o formă de monarhie teritorială, care urma să cuprindă Ducatul Romei și Roma însăși[2].

O altă problema cu care s-a confruntat Papalitatea a fost cea a medierii puterii. Prin tradiție, atunci când se afla la ananghie, papalitatea apela întotdea-una la sprijinul bizantinilor. Cu trecerea timpului, mai ales în secolul al VIII-lea, Imperiul Bizantin părea tot mai depărtat și răspundea tot mai greu nevoilor de apărare ale papalității. Dorința lombarzilor de a intra în stăpânirea teritoriilor care aparțineau papalității au determinat-o pe aceasta să apeleze, în ultimă instanță la ajutorul francilor.

---

[1] Deanesly, 1974: 257.
[2] Capitani, 2004: 72.

Dintre cele două cronici, prima menționare a unui papă o face Anonymus, prezentându-l pe Papa Zaharia (741-752) ca pe un personaj implicat în problemele vremii[3]. Mai întâi este amintit în contextul hotărârii lui Carloman, *maior domus* în Austrasia (741-747), de a renunța la putere și de a se călugări, primind tonsura monahală chiar din mâinile papei, la Roma, și retrăgându-se apoi definitiv la Monte Cassino[4]. În 749, Papa Zaharia a intervenit personal pe lângă Ratchis, duce de Friuli (739-744) și rege al lombarzilor (744-749), ca să oprească asediul asupra orașului Perugia[5]. Demersul papei se va dovedi providențial, deoarece Ratchis nu numai că ridică asediul dar în luna iunie a anului 749, decide să se călugărească la Mănăstirea Monte Cassino, fiind probabil influențat și de exemplul lui Carloman[6].

Urmașul lui Zaharia pe tronul Sfântului Petru a fost Papa Ștefan II (752-757). Cronica îl descrie pe acesta ca pe un intrigant, care „a semănat zâzanie [...] între lombarzi şi neamurile francilor, alemanilor şi burgunzilor"[7]. În 751, armata lombardă, condusă de regele Aistulf (749-756) reușea să cucerească Exarhatul bizantin de la Ravenna, aflat în vecinătatea Romei, dar și să pună presiune asupra Bisericii Romane. Pentru a onora multiseculara tradiție a bunelor relații cu Bizanțul, papa decide ca în octombrie 752 să trimită o ambasadă la Ravenna, la regele Aistulf, pentru încerca să-l convingă pe acesta, pe calea diplomației, să renunțe la Exarhat[8]. Intervenția papei se va solda însă cu un eșec. În aceste condiții, papa trimite emisari către regele Pepin III al francilor pentru a-i solicita ajutorul. Regele franc îi cere abatelui Doctigrangus să meargă la Roma să ofere papei orice sprijin va cere[9].

În aceste condiții, văzându-se înconjurat de lombarzi dar și de amenințarea trupelor musulmane, și dornic să atragă de partea sa o puternică armată creștină, Ștefan II trece Alpii în mijlocul iernii pentru a ajunge în Francia, unde la începutul anului 754 legitimează familia viitorului împărat Carol cel Mare, și îl încoronează pe Pepin III singur rege legitim al francilor[10]. Bineînțeles că acest gest a fost unul eminamente politic. Papalitatea a atribuit un statut sacru

[3] Noble, 1984: 49.
[4] *CS* 1.
[5] *Idem*.
[6] Hallenbeck, 1982: 51.
[7] *CS* 2.
[8] Noble, 1984: 73-74. *CS* 2, 3.
[9] *CS* 3.
[10] O'Brien, 2009: 24. *CS* 3, 4.

Concluzii

În perioada cuprinsă între secolele al IX-lea și al X-lea, Sudul Italiei a fost un mozaic din punct de vedere cultural, etnic, religios și politic. De exemplu, Principatele de Benevento și Salerno erau conduse prin tradiție de lombarzi. Ducatele Napoli, Gaeta și Amalfi erau conduse de bizantini sau, cel puțin, se aflau sub puternică influență bizantină. Spoleto, aflat inițial sub conducerea lombarzilor, s-a transformat, odată cu venirea francilor, într-un fief al acestora, iar Bari s-a aflat, în cea mai mare parte, sub influență arabă sau bizantină.

Până la venirea francilor, în Peninsula Italică se formase un echilibru al puterilor între lombarzi, papalitate și bizantini, în sud. Odată cu căderea Paviei în anul 774, în fața armatei france conduse de Carol cel Mare, acest echilibru este perturbat. Până în 774, cea mai mare entitate lombardă din sud, Ducatul de Benevento, păstrase legături mai mult formale cu regalitatea de la Pavia, aceasta din urmă fiind conștientă că Benevento era mult prea departe pentru a putea stăvili pe calea armelor atitudinea cvasi independentă a ducilor care conduceau acest oraș. Căderea Paviei în mâinile francilor, și dispariția monarhiei lombarde, l-au determinat pe ducele Arechis II de Benevento (754-787) să se proclame principe, consfințind astfel independența totală demult dorită. Distanța față de Nordul unde de acum înainte francii își vor impune propriile modele de organizare, au determinat o evidențiere mult mai accentuată a organizării de tip lombard, în Sud. Cu toate că Benevento va ajunge, în cele din urmă să intre sub suzeranitate francă, modelele de organizare de aici nu vor suferi mari modificări.

Papalitatea, aflată în strânsă legătură cu Imperiul Bizantin, se vede în a doua jumătate a secolului al VIII-lea în situația de a-și reconsidera relațiile cu bizantinii. Presiunea lombarzilor, care doreau să controleze teritoriile aflate sub tutela pontifului, dar și imposibilitatea bizantinilor de a interveni militar în

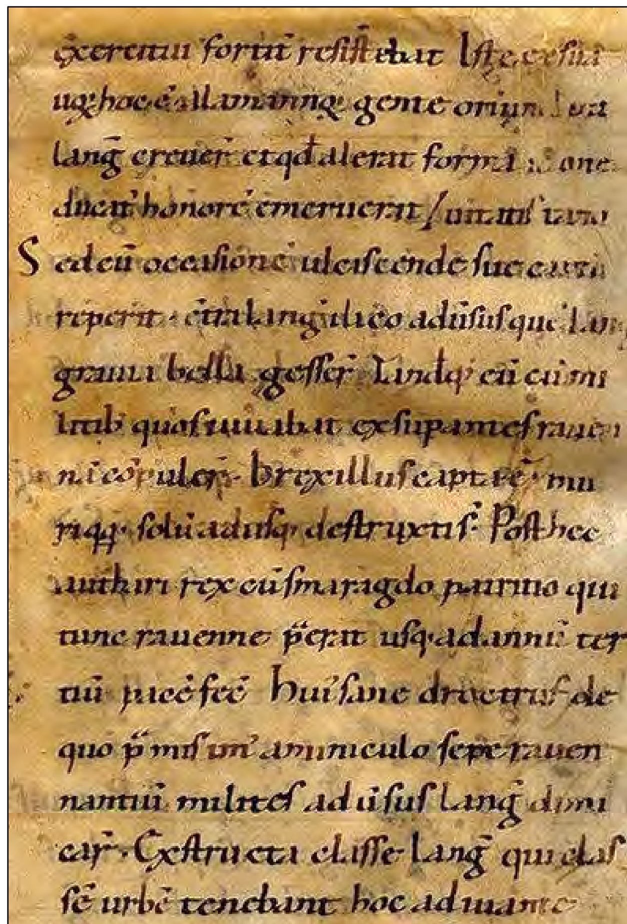
favoarea lui, au determinat Biserica Romană să-și îndrepte atenția către franci, privindu-i pe aceștia ca pe viitorii protectori ai Bisericii. Astfel, în 754, Papa Ștefan II (752-757) întreprinde o călătorie în Francia pentru a solicita ajutorul francilor, conduși în acel moment de Pepin III. Pepin nu va pierde ocazia și va oferi tot sprijinul militar cerut de papă, care la rândul lui l-a legitimat pe Pepin, și pe urmașii acestuia, ca regi ai francilor.

În secolele al IX-lea și al X-lea, în ceea ce-i privește pe bizantini, aceștia își concentrează atenția pe menținerea sub controlul lor a unei vaste regiuni din Sud care cuprindea Napoli, Amalfi, Gaeta, Bari, Apulia și Calabria, până la Reggio. Bizantinii vor fi implicați în permanență în luptele dintre marile orașe din sud, intervenind atunci când vedeau o oportunitate pentru a extinde stăpânirea bizantină.

Pe lângă toate aceste momente complexe, intervenția în forță a trupelor arabe musulmane a complicat și mai mult situația regională. Fie că luptau pentru a cuceri teritoriu, fie că luptau în calitate de trupe mercenare angajate de diferitele orașe din sud, trupele arabe au fost curtate de toate entitățile creștine din Sud, spre disperarea Bisericii Romane, și mai ale a Papei Ioan VIII (872-882), recunoscut ca cel mai mare anti-musulman al perioadei.

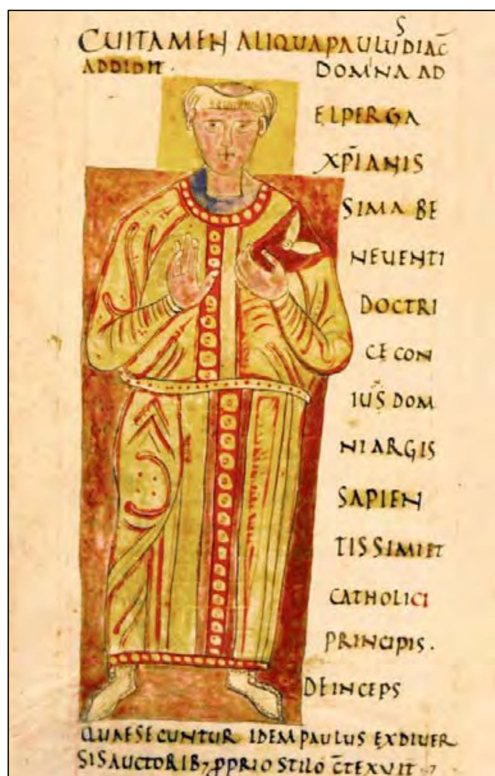
Atât Erchempert, cât și Anonymus, au încercat să surprindă toate aceste momente la care au fost, mai mult sau mai puțin, martori direcți, imprimând celor două cronici o viziune personală, dar neuitând să redea în detaliu nu numai evenimentele în sine, ci și starea morală sau tradițiile locuitorilor marilor orașe din Sud.

Anexe

Paul Diaconul, *Istoria lombarzilor*
(pagină dintr-un manuscris din secolul al XII-lea)[1]

[1] http://www.europinione.it/paolo-diacono-alla-ricerca-dellidentita-longobarda/, accesat 25 august 2015.

Paul Diaconul (†799)
(reprezentare dintr-un codice din Biblioteca Medicea Laurenziana, Florența)[2]

Coroana de fier a lombarzilor
(muzeul Domului din Monza)[3]

---

[2] http://www.forumeditrice.it/cirf-didattica-online/storia-longobardi.html, accesat 25 august 2015.

[3] http://www.duomomonza.it/en/art-and-collections/the-iron-crown#PrettyPhoto/0/, accesat 25 august 2015.

Authari cel Păros, rege al lombarzilor (584-590)
(gravură din Cronica de la Nuremberg, 1493)[4]

Agilulf, rege al lombarzilor (590-616)
(MS. Arsenal 5070, f. 100v, Bibliothèque Nationale de France)[5]

[4] https://en.wikipedia.org/wiki/File:Nuremberg_chronicles_f_150r_1.jpg, accesat 27 august 2015.

[5] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=07100018&E=214&I=206167&M=imageseule, accesat 27 august 2015.

Rothari, duce de Brescia (?-636)
și rege al lombarzilor (636-652)
(*Codex Legum Langobardorum*, sec. XI)[6]

Perctarit, rege al lombarzilor
(661-662; 671-688)[7]

Cunincpert, rege al lombarzilor (688-689; 689-700)[8]

---

[6] http://www.atlantedellarteitaliana.it/artwork-4595.html, accesat 25 august 2015.

[7] http://www.paviaedintorni.it/temi/sguardo_nel_passato/curiosita_file/Re_Longobardi_file/pertarito.jpg, accesat 25 august 2015.

[8] https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cunincpert_tremissis_612190.jpg, , accesat 25 august 2015.

Liutprand, rege al lombarzilor (712-744)[9]

Aistulf, rege al lombarzilor (749-756)
(MS. Lat. 4915, f. 313v,
Bibliothèque Nationale de France)[10]

Desiderius, rege al lombarzilor (756-774)
(MS. Français 236, f. 251v,
Bibliothèque Nationale de France)[11]

[9] https://en.wikipedia.org/wiki/File:Luitprand_tremissis_661673.jpg, , accesat 25 august 2015.

[10] http://mandragore.bnf.fr/jsp/feuilleterNoticesImage.jsp?numero=1&id=64807&idPere=2, accesat 26 august 2015.

[11] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=8100132&E=37&I=27363&M=imageseule, accesat 26 august 2015.

Întemnițarea lui Desiderius de către Carol cel Mare
(MS. Français 226, f. 251v, Bibliothèque Nationale de France)[12]

Arechis II, duce și principe de Benevento (754-774)[13]

Grimoald III, principe de Benevento (788-806)[14]

---

[12] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=8100143&E=127&I=26569&M=imageseule, accesat 26 august 2015.

[13] http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=97290, accesat 26 august 2015.

[14] http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=97291, accesat 26 august 2015.

Sico, viitor principe de Benevento (817-832)[15]

Sicard, principe de Benevento (832-839)[16]

Siconulf, principe de Salerno (839-851)[17]

Guaifer (stânga), principe de Salerno (861-880) și
Guaimar I (dreapta), principe de Salerno (880-901)[18]

---

[15] http://www.sunflower.ch/en/moneymuseum/coins?&id=698, accesat 26 august 2015.

[16] https://en.wikipedia.org/wiki/File:Sicard_of_Benevento,_contemporary_effigy.jpg, accesat 26 august 2015.

[17] http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=54323, accesat 26 august 2015.

[18] https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=288&lot=1980, accesat 26 august 2015.

Adelchis, principe de Benevento (854-878)[19]

Pandulf I zis *Cap de fier*, principe de Capua și Benevento (961-981), duce de Spoleto și Camerino (967-981) și principe de Salerno (978-981)[20]

[19] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adelchis.JPG, accesat 27 august 2015.

[20] http://www.pontelandolfonews.com/storia/pontelandolfo-2/ricerca-sullo-stemma-di-pontelandolfo, accesat 27 august 2015.

Pepin II de Herstal, duce al francilor (687-714)[21]

Carol Martel, rege al francilor (737-741)
(f. 117v 16 G VI, The British Library)[22]

---

21 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/St_Hubert_of_Li%C3%A8ge_offers_his_services_to_Pepin_of_Heristal.jpg, accesat 26 august 2015.

22 http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43771, accesat 25 august 2015.

Pepin III cel Scurt (rege al francilor, 751-768) învingându-i pe lombrazi
(f. 121r, Royal 16 G VI, The British Library)[23]

Carloman, *maior domus* în Austrasia (741-747)
(MS. Lat. 4915, f. 312v., Bibliothèque Nationale de France)[24]

---

[23] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43777, accesat 25 august 2015.

[24] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=06000905&E=694&I=64804&M=imageseule, accesat 27 august 2015.

Încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat al Occidentului (800-814)
de către Papa Leon III
(f. 141v, Royal 16 G VI, The British Library)[25]

Papa Leon III (795-816) în timpul rugăciunii
(f. 140r, Royal16 G VI, The British Library)[26]

[25] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43799, accesat 25 august 2015.

[26] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43798, accesat 25 augut 2015.

Moartea lui Carol cel Mare
(f. 194r, Royal 16 G VI, The British Library)[27]

Căsătoria și încoronarea împăratului Ludovic cel Pios (814-840)
(f. 189v, Royal 16 G VI, The British Library)[28]

---

[27] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=17503, accesat 25 august 2015.

[28] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43972, accesat 25 august 2015.

Ludovic cel Pios participând la Sfânta Liturghie (stânga)
și în calitate de astronom (dreapta)
(f. 214r, Royal 16 G VI, The British Library)[29]

Iudita de Bavaria (†843), ca de-a doua soție a lui Ludovic cel Pios[30]

[29] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43989, accesat 25 august 2015.

[30] https://en.wikipedia.org/wiki/Judith_of_Bavaria_%28died_843%29#/media/File:Wgt_Stifterb%C3%BCchlein_11v.jpg, accesat 27 august 2015.

Ludovic Germanicul (rege al Bavariei, 817-843 și rege al Franciei Răsăritene, 843-876) participând la Sfânta Liturghie (stânga)
(f. 224r, Royal 16 G VI, The British Library)[31]

Lothar I, împărat (840-855)
(MS. Lat. 266, f. 1v,
Bibliothèque Nationale de France)[32]

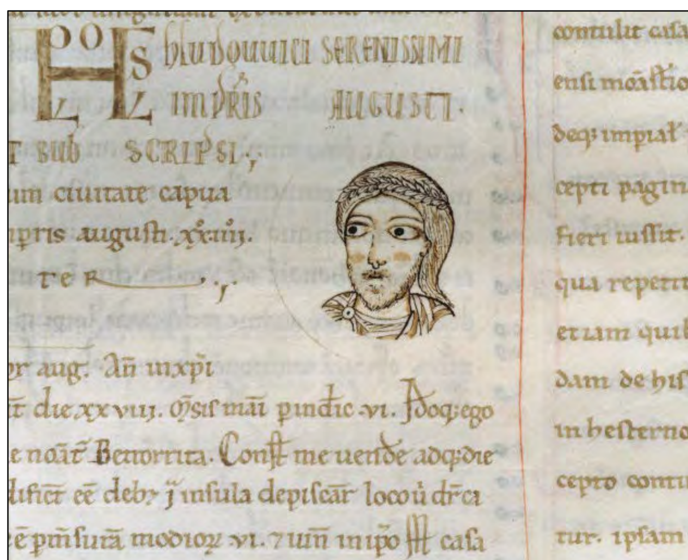

Lothar II,
rege al Lotharingiei (855-869)[33]

---

[31] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43989, accesat 25 august 2015.

[32] http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8451637v/f12.item.r=Lothaire%20Ier, accesat 26 august 2015.

[33] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lothar_II,_King_of_Lotharingie.PNG, accesat 26 august 2015.

Ludovic II, rege al Italiei (855-875), coîmpărat (844-855) și împărat (855-875)
(MS. Lat. 5411, f. 85v, Bibliothèque Nationale de France)[34]

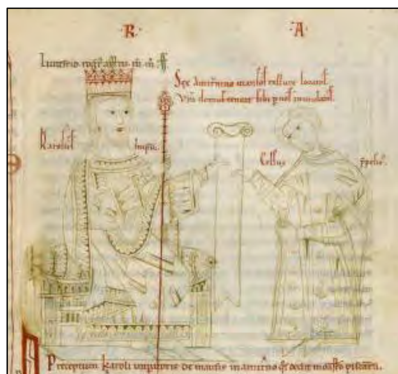
Ermengarda a Italiei, fiică a lui Ludovic II și viitoare regină a Burgundiei (879-887)
(MS. Français 2610, f. 138v, Bibliothèque Nationale de France)[35]

34 http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=07844018&E=1&I=65603&M=imageseule, accesat 26 august 2015.

35 http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=07861399&E=1&I=41485&M=imageseule, accesat 27 august 2015.

Carol II cel Pleșuv (împărat, 875-877) părăsind Aachen (stânga)
și căsătoria cu Richilda (dreapta)
(f. 223r, Royal 16 G VI, The British Library)[36]

Carol III cel Gros
(împărat, 881-888)
(MS. Lat. 5411, f. 118r,
Bibliothèque Nationale de France)[37]

Berengar I, rege al Italiei (888-927)
și împărat (915-924)
(MS. Lat. 5411, f. 124r,
Bibliothèque Nationale de France)[38]

[36] http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=43996, accesat 25 august 2015.

[37] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=08009216&E=1&I=65605&M=imageseule, accesat 25 august 2015.

[38] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=08009216&E=1&I=65605&M=imageseule, accesat 25 august 2015.

Otto I, rege al Germaniei (936-973),
rege al Italiei (961-973) și împărat (962-973)
(MS. 373, f. 42v, Parker Library,
Stanford University Libraries, USA)[39]

Adalbert,
corege al Italiei (950-961)
(MS. Lat. 5411, f. 131r,
Bibliothèque Nationale de France)[40]

De la stânga: Hugo, regele Italiei (924-947), Lambert, duce de Spoleto (894-898),
rege al Italiei (891-898) și împărat (892-898),
Lothar II, regele Italiei (948-950) și Berengar II, rele al Italiei (950-963)
(MS. Lat. 5411, f. 129v, Bibliothèque Nationale de France)[41]

[39] https://parkerweb.stanford.edu/parker/actions/page_turner.do?ms_no=373, accesat 26 august 2015.

[40] http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=08009221&E=1&I=65614&M=imageseule, accesat 26 august 2015.

[41] http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84526553/f270.item, accesat 26 august 2015.

Împăratul bizantin Constantin VI (780-797) prezidând Sinodul VII Ecumenic (787) (Vat. gr. 1613, f. 108)[42]

Ignatie, patriarh de Constantinopol (847-858; 867-877)[43]

42 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Menologion_of_Basil_024.jpg, accesat 28 august 2015.

43 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0f/Hagia_Sophia_Constantinople_2007_%2828%29.JPG, accesat 28 august 2015.

Fotie I cel Mare (stând în picioare-sus, stând pe tron-jos), patriarh de Constantinopol (858-867; 877-886) (MS. Skillitzes Matritensis, f 107r, Biblioteca Nacional de España)[44]

Vasile I Macedoneanul, împărat bizantin (867-886) (MS. Skillitzes Matritensis, f 105r, Biblioteca Nacional de España)[45]

44 http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

45 http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

Ștefan I (mijloc), patriarh de Constantinopol (886-893)
(MS. Skillitzes Matritensis, f 106v, Biblioteca Nacional de España)[46]

Împăratul Leon VI (886-912)
(Mozaic biserica Sf. Sophia, Istanbul)[47]

[46] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

[47] https://en.wikipedia.org/wiki/Leo_VI_the_Wise#/media/File:Detail_of_the_Imperial_Gate_mosaic_in_Hagia_Sophia_showing_Leo_VI_the_Wise.jpg, accesat 26 august 2015.

Nicolae I Misticul, patriarh de Constantinopol (901-907; 912-925)
(MS. Skillitzes Matritensis, f 112r, Biblioteca Nacional de España)[48]

Împăratul bizantin Alexandru (912-913) pe patul de moarte
(MS. Skillitzes Matritensis, f. 118r, Biblioteca Nacional de España)[49]

[48] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.
[49] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

Împăratul bizantin Constantin VII Porfirogenetul (920-945) otrăvit de nora sa, viitoarea împărăteasa Teofano (956-969) (MS. Skillitzes Matritensis, f 138v, Biblioteca Nacional de España)[50]

Nichifor II Fokas (centru), împărat bizantin (963-969) (MS. Skillitzes Matritensis, f 145r, Biblioteca Nacional de España)[51]

[50] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

[51] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

Întâlnirea dintre împăratul Ioan I Tzimiskes (969-976)
și principele Sviatoslav I de Kiev (945-972)
(MS. Skillitzes Matritensis, f 172r, Biblioteca Nacional de España)[52]

Călugării Paldo, Tato și Taso,
întemeietorii mănăstirii San Vincenzo al Volturno
(Miniatură din *Chronicon Vulturnense*, sec. XII)[53]

Anunțarea Nașterii
Sf. Ioan Botezătorul
(frescă din Biserica *Aghia Sophia*)[54]

[52] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

[53] http://carinolastoria.blogspot.ro/2011/12/l-abbazia-di-san-vincenzo-al-volturno.html, accesat 25 august 2015.

[54] http://carinolastoria.blogspot.ro/2012_01_01_archive.html, accesat 25 august 2015.

Cuv. Benedict de Nursia, întemeietorul Mănăstirii Monte Cassino (frescă Mănăstirea Cuv. Benedict din Subiaco, Lazio)[55]

Cuv. Benedict luându-și la revedere de la învățătorii săi din Roma (stânga sus), Minunea cu sita (dreapta sus), Regele Totila îngenunchează înaintea Cuv. Benedict (stânga jos), Slujba de înmormântare a Cuv. Benedict (dreapta jos) (Frescă de Spinello d'Arezzo (1390), Biserica *San Miniato al Monte*, Florența)[56]

[55] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Benedikt_von_Nursia_20020817.jpg, accesat 26 august 2015.

[56] http://www.wga.hu/html_m/s/spinello/spinello/miniato/1south.html, accesat 26 august 2015.

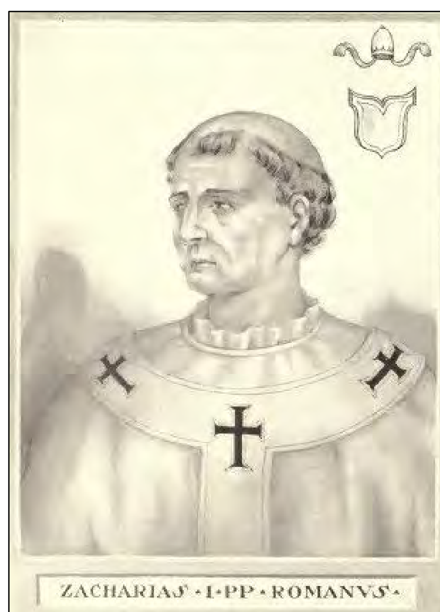
Biserica *Aghia Sophia*, Benevento
(Fotografie făcută de Miguel Hermoso Cuesta la 14 august 2013)[57]

Anselm, duce de Friuli (749-751) și abate de Nonantola (752-805)
(gravură de secol XIII din Mănăstirea Nonantola)[58]

[57] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Benevento_exterior_Santa_Sof%C3%ADa_08.JPG, accesat 26 august 2015.

[58] https://it.wikipedia.org/wiki/File:Abbazia_di_nonantola,_portale_di_seguaci_wiligelmo,_stipite_sx,_formella_04_anselmo,_fatto_monaco,_fonda_nonantola.JPG, accesat 27 august 2015.

Papa Zaharia (741-752)[59]

Papa Ștefan II (752-757)[60]

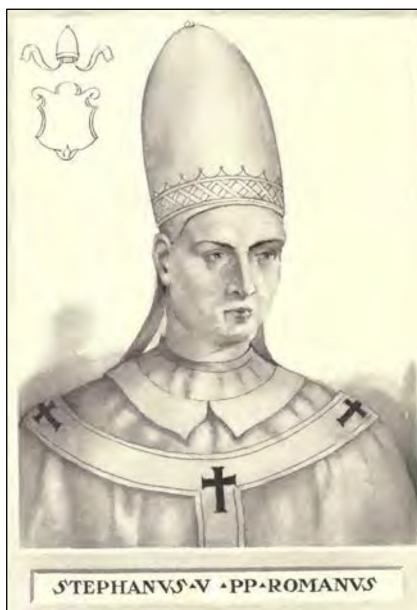

Papa Leon IV (847-855)[61]

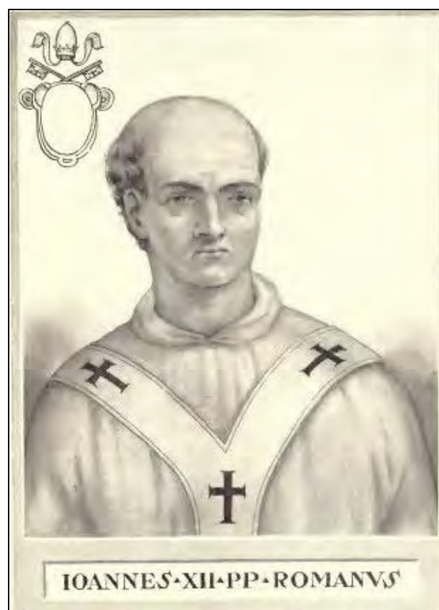

Papa Nicolae I cel Mare (858-867)[62]

---

[59] ARTAUD DE MONTOR, 1911: 63.
[60] *Idem*: 67.
[61] *Ibidem*: 95.
[62] *Ibidem*: 102.

Papa Ștefan V (885-891)[63]

Papa Ioan XII (955-964)[64]

Papa Ioan XIII (966-972)[65]

---

[63] *Ibidem*: 102.

[64] *Ibidem*: 135.

[65] *Ibidem*: 139.

Cucerirea Siciliei (827) de către arabii musulmani
(MS. Skillitzes Matritensis, f. 214r, Biblioteca Nacional de España)[66]

Bătălia de la Ostia (849)
(frescă de Rafael (1483-1520), Palatul Vatican, Roma)[67]

[66] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.
[67] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raphael_Ostia.jpg, accesat 26 august 2015.

Asediul orașului Salerno (871)
(MS. Skillitzes Matritensis, f. 97r, Biblioteca Nacional de España)[68]

Cucerirea Siracuzei de către arabii musulmani (878)
(MS. Skillitzes Matritensis, f. 100v, Biblioteca Nacional de España)[69]

[68] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.
[69] http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1754254, accesat 26 august 2015.

Italia în anul 1000[70]

[70] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e9/Italy_1000_AD.svg, accesat 28 august 2015.

Conducătorii orașului Benevento[71]

Arechis II	758-787 (din 758 duce de Benevento)
Grimoald III	787-806
Grimoald IV	806-817
Sico I	817-832
Sicard	832-839
Radelchis I	839-850
Radelgar	850-853
Adelchis	853-877
Gaideris	877-881
Radelchis II (prima domnie)	881-884
Aione II	884-890
Ursus	890-891 (alungat de bizantini)
Conducere bizantină	891-895
Guido (889-897, duce de Spoleto)	895-897
Petru (887-914, episcop de Benevento)	897
Radelchi II (a II-a oară)	897-900
Atenulf I (900-910, principe de Capua)	900-910
Landulf I (935-943, principe de Capua)	910-943
Landulf II (943-961, principe de Capua)	943-961
Pandulf I (968-981, principe de Capua)	943-981

Conducătorii orașului Salerno[72]

Siconulf	839-851
Sico II	851-853
Petru	853
Ademar	853-861
Guaifer	861-880
Guaimar I	880-901
Guaimar II	901-946
Gisulf I	946-978
Pandulf I (943-981, principe de Benevento)	978-981

Conducătorii orașului Napoli[73]

Ștefan I	755-800
Sergiu I	?-?

[71] Listă întocmită după Libertini 2011: 36-37 și după Wickham, 1989: 222.
[72] Libertini, 2011: 38.
[73] Libertini, 2011: 36.

Grigore III	864-870
Sergiu II	870-877
Atanasie II	877-898
Grigore IV	898-915
Ioan II	915-919
Marin I	919-928
Ioan III	928-968
Marin II	968-977
Sergiu III	977-999

Conducătorii oraşului Amalfi[74]

Marin	839-860
Sergiu I	860
Maurus	860
Pulcharius	866-879
Ştefan	879-898
Manso I	898-914
Mastalus I	914-953
Mastalus II	953-958
Sergiu II	958-966

Conducătorii oraşului Capua[75]

Landulf I	840-843
Lando	843-861
Lando II	861
Pando	861-862
Pandenulf	862-863
Landulf II	863-866
Lambert I	866-871
Landulf II (a II-a oară)	871-879
Pandenulf (a II-a oară)	879-882
Lando III	882-885
Landenulf I	885-887
Atenulf I	887-910

[74] ***, *Foundation* (http://fmg.ac/Projects/MedLands/SOUTHERN%20ITALY,%20PRE-NORMAN.htm#_Toc375827748, accesat 1 septembrie 2015).
[75] Libertini, 2011: 37.

Conducătorii orașului Gaeta[76]

Constantin	839-866
Marin I	866-890
Docibilis I	867-906
Ioan I	890-934
Docibilis II	914-954

Conducătorii orașului Spoleto[77]

Teodicius	763-773
Hildeprand	774-788
Winiges	789-822
Suppo I	822-824
Adelard	824
Mauring	824
Adelchis I	824-834
Lambert de Nantes	834-836
Berengar	836-841
Guido I	842-859
Lambert I	859-871
Suppo I	871-876
Lambert I (a II-a oară)	876-880
Guido II	880-883
Guido III	883-894
Lambert II	894-898
Guido IV	985-898
Alberic I	898-922
Bonifatie I	923-928
Teobald I	928-936
Anscar	936-940

Episcopii Romei (papii)[78]

Grigore II	715-731
Grigore III	731-741
Zaharia	741-752

76 ***, *Foundation* (http://fmg.ac/Projects/MedLands/SOUTHERN%20ITALY,%20PRE-NORMAN.htm#_Toc375827751, accesat 01 septembrie 2015).
77 ***, *Foundation* (http://fmg.ac/Projects/MedLands/CENTRAL%20ITALY.htm#_Toc246900380, accesat 01 septembrie 2015).
78 Libertini, 2011: 39-40.

Ștefan II	752-757
Paul I	757-767
Ștefan III	768-772
Adrian I	772-795
Leon III	795-816
Ștefan IV	816-817
Pascal I	817-824
Eugen II	824-827
Valentin	827
Grigore IV	827-844
Sergiu II	844-847
Leon IV	847-855
Benedict III	855-858
Nicolae I cel Mare	858-867
Adrian II	867-872
Ioan VIII	872-882
Marin I	882-884
Adrian III	884-885
Ștefan V	885-891
Formosus	891-896
Bonifaciu VI	896
Ștefan VI	896-897
Roman	897
Teodor II	897
Ioan IX	897-900
Benedict IV	900-903
Leon V	903
Sergiu III	904-911
Anastasie III	911-913
Lando	913-914
Ioan X	914-928
Leon VI	928
Ștefan VII	928-931
Ioan XI	931-935
Leon VII	936-939
Ștefan VIII	939-942
Marin II	942-946
Agapet II	946-955
Ioan XII	955-964
Benedict V	964-966
Ioan XIII	966-972

Episcopii orașului Benevento[79]

Monoald	743
David	787
Orso	830
Aione	871-886
Pietro	887
Ioan I	910-914
Ioan II	943-956
Landulf I	956-983

Episcopii orașului Salerno[80]

Andemario	?
Rodopert	774-788
Rodoald	?
Pietro I	?
Ractolo	?
Mainaldo	?
Teupo	?
Aione	841-842
Landemario	842-843
Bernaldo	843-855
Pietro II	855-861
Rachenaldo	862-872
Pietro III	874-888
Pietro IV	917-918
Ioan I	918-?
Pietro V	936-949
Bernardo	954-?
Pietro VI	958-974

[79] Listă preluată de pe saitul Arhidiecezei de Benevento (http://www.diocesidibenevento.it/pagina.php?codice=186 și http://www.diocesidibenevento.it/pagina.php?codice=188, accesate 01 septembrie 2015).

[80] Listă preluată de pe saitul Arhidiecezei de Salerno-Campagna-Acerno (http://www.diocesisalerno.it/arcidiocesi_di_salerno___campagna___acerno/arcivescovo/00000460_Cronologia_dei_vescovi.html, , accesat 01 septembrie 2015).

Episcopii orașului Napoli[81]

Ștefan II	756-799
Ursus II	811-818
Tiberiu	818-838
Ioan IV	838-849
Atanasie I	849-872
Scaun vacant	872-877
Atanasie II	877-903
Ștefan III	903-937
Atanasie III	937-961

Episcopii orașului Capua[82]

Ștefan	773-795
Radelpert	824-835
Paulin	835-843
Landulf I	843-879
Landulf II	879-882
Petru	925
Sico	943
Adeipert	944
Ioan	966-974

[81] Listă preluată de pe saitul Arhidiecezei de Napoli (http://www.chiesadinapoli.it/pls/napoli/v3_s2ew_consultazione.mostra_pagina?id_pagina=38752, accesat 02 septembrie 2015).

[82] Listă preluată de pe saitul Arhidiecezei de Capua (http://www.diocesidicapua.it/diocesi/storia.php, accesat 02 septembrie 2015).

Bibliografie

1. Surse primare

***, *Biblia*, București, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2000, 1422 p.

***, „Annales Beneventani a. 788-1130", în WAITZ (ed.), Georg, „Monumenta Germaniae Historica", *Annales, Chronica et Historiae Aevi Saxonici*, Hanovra, 1839.

ANONYMUS, „Chronicon Salernitanum", în WESTERBERGH, Ulla, *Chronicon Salernitanum: a critical edition with studies on literary and historical sources, and on languages*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia, Stockholm, Almquist & Wiksell, 1956, 362 p.

ERCHEMPERT, „Historia Langobardorum Beneventorum", în Georg WAITZ (ed.), „Monumenta Germaniae Historica", *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, Hanovra, 1878, pp. 231-264;

PAULUS DIACONUS, „Historia Langobardorum", traducere în limba română de Emanuel Grosu, Iași, Editura Polirom, 2011, 340 p.

2. Surse secundare

***, *Catholic News and Information Center for Catholics and All People of God* (http://www.catholic.org).

***, *Encyclopaedia Britannica* (http://www.britannica.com).

***, *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Art-Treccani* (http://www.treccani.it/).

***, *Foundation for Medieval Genealogy* (http://fmg.ac/).

ABADI, Jacob, *Tunisia since the Arab Conquest: The Saga of a Westernized Muslim State*, UK, Garnet Publishing Limited, 2013, 601 p.

ARTAUD DE MONTOR, Alexis-François, *The lives and times of the popes, including the complete gallery of the portraits of the pontiffs reproduced from Effigies pontificum romanorum Dominici Basae, being a series of volumes giving the history of the world during the Christian era*, vol. 1, New York, The Catholic Publication Society of America, 1911, 326 p.

ARTIFONI, Enrico, *Storia medievale*, Roma, Donzelli, 1998, 771 p.

BENVENUTI, Gino, *Le Repubbliche Marinare. Amalfi, Pisa, Genova e Venezia: la nascita, le vittorie, le lotte e il tramonto delle gloriose città-stato che dal Medioevo al XVIII secolo dominarono il Mediterraneo*, Roma, Newton & Compton Editori, 2001, 314 p.

BERGER, Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, vol. 43, SUA, Philadelphia, The American Philosophical Society, retipărit 1991, 476 p.

BLOISE, Nick, *Ancestors of Salvator Bloise and Rose Pippo*, USA, Victorious People Publishing Company, 2013, 342 p.

BORDERS, (ed.) James, BRUNNER, (ed.) Lance, *Early Medieval Chants from Nonantola. Part I: Ordinary Chants and Tropes*, USA, Wisconsin, A-R Editions Inc., 1996, 89 p.

BOUCHARD, Constance Brittain, *Those of My Blood: Creating Noble Families in Medieval Francia*, USA, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001, 249 p.

CALISSE, Carlo, *A History of Italian Law*, vol. 1, Washington D.C., Beard Books, retipărit în 2001, 805 p.

CAPITANI, Ovidio, *Storia dell'Italia medievale*, Roma, Editori Laterza, 2004, 541 p.

CARRIERO, Leonardo, *La città medievale. Insediamento, economia e società nei documenti napoletani del X secolo*, USA, Lulu Press, 2009, 223 p.

CICCO, Giuseppe Gianluca, „La Longobardia meridionale e le relazioni commerciali nell'area mediterranea: il caso di Salerno", în *Reti Medievali Rivista*, no. 10, 2009, pp. 1-29.

CAROZZI, Huguette Taviani, „Les juifs dans les cités lombardes d'Italie du sud (X^{e}-XIe siècle)" în ***, *Villes et sociétés urbaines au Moyen âge*, Paris, Presses de l'Université de Paris Sorbonne, 1994, pp. 269-280.

CICCO, Giuseppe Gianluca, „La Longobardia meridionale e le relazioni commerciali nell'area mediterranea: il caso di Salerno", în *Reti Medievali Rivista*, X, 2009, pp. 1-29.

CITARELLA, Armand O., „The relations of Amalfi with the Arab world before the crusades", în *Speculum*, Vol. 42, no. 2, aprilie 1967, pp. 299-312.

CITARELLA, Armand O. & WILLARD, Henry, *The Ninth Century Treasure of Monte Cassino in the context of political and economic developments in South Italy*, Italy, Montecassino. Pubblicazioni cassinesi, 1983, 147 p.

COLLAVINI, Simone, „Duchi e società locali nei Ducati di Spoleto e Benevento nel secolo VIII", în *I longobardi dei Ducati di Spoleto e Benevento. Atti del XVI Congresso Internazionale di studi sull'alto medioevo. Spoleto 20-22 ottobre 2002, Benevento, 24-27 ottobre 2002*, Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, 2003, pp. 125-167.

COLLINS, Roger, *Charlemagne*, Toronto, University of Toronto Press, 1998, 240 p.

COSTAMBEYS, Marios, „Disputes and courts in Lombard and Carolingian central Italy", în *Early Medieval Europe*, n° 15, august 2007, pp. 265-289.

COSTAMBEYS, Marios, *Power and patronage in early medieval Italy: local society, Italian politics and the Abbey of Farfa, c.700-900*, UK, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 388 p.

DANIEL, Norman, *The Arabs and Medieval Europe*, UK, Longman, 1979, 340 p.

DEANESLY, Margaret, *A History of Early Medieval Europe, from 476 to 911*, UK, Butler & Tanner Ltd., 1974, 620 p.

DELOGU, Paolo, „Lombard and Carolingian Italy", în McKITTERICK, (ed.) Rosamond, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 1, UK, Cambridge University Press, 1995, 1085 p.

DEY, Hendrik W., *The Afterlife of the Roman City. Architecture and Ceremony in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, UK, Cambridge University Press, 2015, 279 p.

DUCKETT, Eleanor Shipley, *Death and Life in the Tenth Century*, USA, University of Michigan Press, 1967, 365 p.

FONSECA, Cosimo Damiano, „Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale. Le instituzioni ecclesiastiche", în ANDENNA, (ed.) Giancarlo, PICASSO, (ed.) Giorgio, *Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale. Le instituzioni ecclesiastiche. Atti del secondo Convegno internazionale di studi promosso dal Centro di Cultura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore. Benevento 29-31 maggio 1992*, Milano, Vita e Pensiero, 1996, pp. 5-17.

FRANCESCO, Gabrieli, „Greeks and Arabs in the Central Mediterranean Area", în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 18, 1964, pp. 57-65.

GRIERSON, Philip & BLACKBURN, Mark, *Medieval European Coinage: Volume 1, The Early Middle Ages (5th-10th Centuries)*, UK, Cambridge University Press, 1986, 680 p.

GRUMEL, Venance, *Traité d'études byzantines*. *La Chronologie*, Paris, Presses universitaires de France, 1958, 487 p.

HALLENBECK, Jan T., *Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eight Century*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1982, 186 p.

HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy C.300-1450*, UK, Cambridge University Press, 1985, 773 p.

HODGES, Richard, *Light in the Dark Ages. The Rise and Fall of San Vincenzo al Volturno*, SUA, Cornell University Press, 1997, 231 p.

HOWE, John, *Church Reform and Social Change in Eleventh-Century Italy: Dominic of Sora*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997, 231 p.

HUNT, Janin, CARLSON, Ursula, *Mercenaries in Medieval and Renaissance Europe*, SUA, McFarland & Company Publishers, 2013, 209 p.

HUSSEY, Joan M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, UK, Oxford University Press, 2010, 456 p.

JACKMAN, Donald C., *Three Bernard sent south to govern*, SUA, State College Pennsylvania, Editions Enlaplage, 2014, 239 p.

JONES, P. J, „Westerberg (Ulla) (ed.), Chronicon Salernitanum (Book Review)", în *Medium aevum*, vol. 27, ianuarie 1958, pp. 27-28.

KAZHDAN, Alexander, „The notion of Byzantine diplomacy", în SHEPARD, (ed.) Jonathan, FRANKLIN, (ed.) Simon, *Byzantine Diplomacy. Papers of the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, UK, Variorum, 1992, pp. 3-21.

KELLY, Thomas Forrest, „The Beneventan Chant", în *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 30, Fasc. 1/4, 1988, pp. 393-397.

KERR, (ed.) Anne, WRIGHT, (ed.) Edmund, *A Dictionary of World History*, ediția a III-a, UK, Oxford University Press, 2015, 741 p.

KLEINHENZ, (ed.) Christopher, *Medieval Italy. An Encyclopedia*, UK, Routledge, 2004, 1290 p.

KREUTZ, Barbara, *Before the Normans. Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, SUA, University of Pennsylvania Press, 1996, 266 p.

LAKE, (ed.) Justin, *Prologues to Ancient and Medieval History: A Reader*, Toronto, University of Toronto Press, 2013, 300 p.

LANCASTER, Jordan, *In the Shadow of Vesuvius: A Cultural History of Naples*, UK, I. B. Tauris & Co. Ltd., 2005, 271 p.

LATOWSKY, Anne A., *Emperor of the World. Charlemagne and the Construction of Imperial Authority, 800-1229*, SUA, Cornell University Press, 2013, 289 p.

LIBERTINI, (ed.) Giacinto, *Regii Neapolitani Archivi Monumenta. Documenti del Regio Archivio Napoletano*, Arpino, Instituto di Studi Attelani, 2011, 326 p.

LICHTERMAN, Paul, „Religion and the Construction of Civic Identity", în *American Sociological Review*, vol. 73, no. 1, februarie 2008, pp. 83-104

MARTIN, Jean Marie, „Les problèmes de la frontière en Italie méridionale (VIe-XIIe) siècles. L'approche historique", în POISSON, (ed.) Jean-Michel, *Castrum 4: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge. Actes du colloque d'Erice - Trapani (Italie) tenu du 18 au 25 septembre 1988*, Roma, École Française de Rome & Casa de Velázquez, 1992, pp. 259-276.

MAYR-HARTING, Henry, „Liutprand of Cremona's Account of His Legation to Constantinople (968) and Ottonian Imperial Strategy", în *The English Historical Review*, Vol. 116, No. 467, iunie 2001, pp. 539-556.

McKITTERICK, Rosamond, *Charlemagne. The Formation of a European identity*, UK, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 460 p.

McKITTERICK, Rosamond, *History and memory in the Carolingian world*, UK, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 337 p.

McKITTERICK, Rosamond, „Paul the Deacon and the Franks", în *Early Medieval Europe*, n° 8, noiembrie 1999, pp. 319-339.

METCALFE, Alex, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009, 337 p.

MITCHELL, John, „Artistic Patronage and Cultural Strategies in Lombard Italy", în BROGIOLO, (ed.) G. P., GAUTHIER, (ed.) N., CHRISTIE, (ed.) N., *Towns and Their Territories Between Late Antiquity and the Early Middles Ages*, The Netherlands, BRILL, 2000, pp. 347-371.

MUSCA, Giosue, *L'emirato di Bari, 847-871*, Bari, Edizioni Dedalo, 1967, 209 p.

NEUHOFER, M. Dorothy, *In the Benedictine Tradition: The Origins and Early Development of Two College Libraries*, SUA, University Press of America, 1999, 263 p.

NICOLLE, David, *The Conquest of Saxony AD 782–785: Charlemagne's defeat of Widukind of Westphalia*, UK, Oxford, Osprey Publishing, 2014, 96 p.

NOBLE, Thomas F. X., *Images, iconoclasm, and the Carolingians*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2009, 488 p.

NOBLE, Thomas F. X., *The Republic of St. Peter: the birth of the Papal State, 680-825*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1984, 374 p.

O'BRIEN, Peter, *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush*, SUA, Palgrave Macmillan, 2009, 229 p.

PALMIERI, Stefano, „Duchi, principi e vescovi nella Longobardia meridionale", în ANDENNA, (ed.) Giancarlo, PICASSO, (ed.) Giorgio, *Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale. Le instituzioni ecclesiastiche. Atti del secondo Convegno internazionale di studi promosso dal Centro di Cultura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore. Benevento 29-31 maggio 1992*, Milano, Vita e Pensiero, 1996, pp. 43-99.

PASTORE, Franco, *La battaglia della carnale. Dramma storico in due atti*, Salerno, A.I.T.W. Edizioni, 2010, 53 p.

PHELAN, Owen M., *The Formation of Christian Europe: The Carolingians, Baptism, and the Imperium Christianum*, UK, Oxford University Press, 2014, 311 p.

POHL, Walter, „Le identità etniche nei Ducati di Spoleto e Benevento", în ANDENNA, (ed.) Giancarlo, PICASSO, (ed.) Giorgio, *Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale. Le instituzioni ecclesiastiche. Atti del secondo Convegno internazionale di studi promosso dal Centro di Cultura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore. Benevento 29-31 maggio 1992*, Milano, Vita e Pensiero, 1996, pp. 79-103.

POHL, Walter, „History in fragments: Montecassino's politics of memory", în *Early Medieval Europe*, n° 10, noiembrie 2001, pp. 343-374.

POHL, Walter, „Paul the Deacon - Between *sacci* and *marsuppia*", în CORRADINI, Richard, GILLIS, Matthew, van RENSWOUDE, Irene, *Ego trouble: authors and their identities in the early Middle Ages*, Viena, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, 322 p.

PROVESI, Chiara, „Uomini e cavalli in Italia meridionale: da Cassiodoro ad Alzecone", în EBANISTA, Carlo e ROTILI, Marcello, *L'Italia e il Mediterraneo occidentale tra il V secolo e la metà del VI. Atti del Convegno internazionale di studi (Cimitile-Nola-Santa Maria Capua Vetere, 18-19 giugno 2009)*, Cimitile, Tavolario edizioni, 2010, pp. 97-112.

RAMSEYER, Valerie, *Transformation of a Religious Landscape. Medieval Southern Italy, 850–1150*, SUA, Cornell University Press, 2006, 244 p.

RICHE, Pierre, *The Carolingians: A Family who forged Europe*, transl. Michael Idomir Allen, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1993, 381 p.

RING, (ed.) Trudy, WATSON, (ed.) Noelle, *International Dictionary of Historical Places. Southern Europe*, vol. 3, Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers, 1995, 815 p.

ROSSER, John H., *Historical Dictionary of Byzantium*, UK, Scarecrow Press, ediția a II-a, 2012, 642 p.

ROSSI, Pasquale, *L`Italia Medievale: Appunti di geografia storica*, Bari, Cacucci Editore, 2014, 207 p.

ROTMAN, Youval, „Christians, Jews and Muslims in Byzantine Italy: medieval conflicts in local perspective", în STEPHENSON, (ed.) Paul, *The Byzantine World*, UK, Routledge, 2010, pp. 223-236.

SCHULMAN, Jana K., *The Rise of Medieval World. 500-1300. A Biographical Dictionary*, SUA, Connecticut, Greenwood Press, 2002, 503 p.

SCHUTZ, Herbert, *The Medieval Empire in Central Europe: Dynastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, UK, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 372 p.

SKINNER, Patricia, *Family Power in Southern Italy: The Duchy of Gaeta and Its Neighbours, 850-1139*, UK, Cambridge University Press, 1995, 340 p.

SPINELLI, Giovanni, „Il papato e la riorganizzazione ecclesiastica della Longobardia meridionale", în ANDENNA, (ed.) Giancarlo, PICASSO, (ed.) Giorgio, *Longobardia e longobardi nell'Italia meridionale. Le instituzioni ecclesiastiche. Atti del secondo Convegno internazionale di studi promosso dal Centro di Cultura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore. Benevento 29-31 maggio 1992*, Milano, Vita e Pensiero, 1996, pp. 19-42.

ULLMANN, Walter, *The Growth of papal government in the Middle Ages. A Study in the Ideological Relation of Clerical to Lay Power*, UK, Methuen & Co. Ltd., 1955, 482 p.

WEST, Geoffrey Valerio Buckle, „Charlemagne's involvement in central and southern Italy", în *Early Medieval Europe*, n° 8, noiembrie 1999, pp. 341-367.

WEST, Geoffrey Valerio Buckle, *Studies in Representations and Perceptions of the Carolingians in Italy 774-875*, UK, University of London, 1998, 287 p.

WICKHAM, Chris, *Early Medieval Italy: central power and local society, 400-1000*, SUA, University of Michigan Press, 1989, 238 p.

WOLFRAM, Herwig, *The Roman Empire and Its Germanic People*, USA, California, University of California Press, 1997, 375 p.

ISBN: 978-606-37-0073-6